

(əvvəli ötən sayımızda)

Sam əfsanədə sami irqini, Ham isə həbəşləri və digər qara rəngli irqə daxil olan insanları təmsil edir. Göründüyü kimi bütün iddialara rəğmən, bu yaradılış əfsanəsində arilər təmsil olunmamışdır. Buna görə də arilər Bibliyanın yaradılış əfsanəsini təhrif edərək onun əsasında özlərinə uydurma bir yaradılış əfsanəsi tərtib etdilər. Onların bu əfsanəsində Nuh Firudinlə, Yafəs Turla, Sam isə Səlmə əvəz edilmişlər. Farslar Hamı çıxararaq onun yerinə iranlıların ulu əcdadı kimi təqdim edilən İraci daxil etdilər. İrac adı isə Avestada Ariyanama vecə sözünün qəsaldilmiş şəklidir.

Görkəmli alman tarixçisi F.Şpiqel İranın qədim tarixinə həsr etdiyi əsərində yazırdı ki, İranlılar Avestada dünyanın yaradılması haqqında əfsanəni samilərin Bibliyada Yaradılış haqqındakı əfsanələrindən götürmüşlər. Bu əfsanənin ən qədim kökü Sumerlərə bağlıdır. Onun yazdığına görə Tufan haqqındakı Hind əfsanəsini də İran vasitəsilə Babil sami əfsanəsindən götürmüşlər. (F.Spigel. Band 1, 1871, Səh. 449-450)

İranlılar ərazilərinə işğalçı kimi gəldikləri turlara, yəni türklərə qarşı mübarizələrinə haqq qazandırmaq üçün öz əfsanələrinə ulu əcdadları İracin guya türklərin ulu əcdadı Tur və Səlm tərəfindən xaincəsinə öldrüldüyü haqqında uydurma bir hadisə daxil etdilər. Turan dövləti mövcud olduğu uzun dövr ərzində iranlıların davamlı axınlarına və ərazilərinə etdikləri təcavüzlərə qarşı onlarla daima savaşı vəziyyətində olmuşlar. Bitib tükənməyən bu savaşılar gedişində gah bir tərəf, gah da digər tərəf üstünlük qazansalar da, fars dilli ədəbiyyat və mənbələrdə bu mübarizədə türkləri sonda həmişə məğlub kimi qələmə vermişlər. Tarixi gerçəklik də bundan ibarətdir ki, turanlı türklər mübarizə gedişində öz ərazilərinin bir qismini iranlılara güzəştə getməyə məcbur olmuşlar.

İngilis assuroloq Turanizm nəzəriyyəsinin banisi H.Rauilson yazır ki, Klassik müəlliflərin sak adlandırdıqları və Mərkəzi Asiyanın şimalına yayılmış Turan tayfaları arilər bu regiona gəlmədən çox öncələri Oksus çayının məhsuldar vadilərində məskunlaşmışdılar. Yustin də yazır ki, Baktriya dövlətini saklar yaratmışdılar. Strabon da köçərilərin həmin məhsuldar çölləri zəbt etdikdən sonraorda Sakistan adlı dövlət yaratdıqlarını

Anaada mövcud olmuş yüksək inkişafa malik şəhər mədəniyyətini istinad nöqtəsi kimi qəbul edə bilərik. Anaada və Türkiştanda ona bənzər m.ö V minilliyə aid Namazqa təpə, Qazaxıstanda m.ö. III minilliyə aid Botay, Özbəkistanda Kelteminar, Əfrasiyab kimi qədim mədəniyyət mərkəzlərinin mövcudluğu Turanda ilkin dövlət təşkilatı rüşeyminin əsasının 8-7 minilliklərdə qoyulduğunu sübut edir.

E.ə. VI-V əsrlərdə Qara dəniz

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin

Turan dövrü

qeyd edir. (Rawlinson H.C. 1912. Səh. 8, 13)

Rus-sovet tarixçisi İ.Dyakonov yazır ki, Avestanın meydana çıxmasından öncə e.ə. IX-VII əsrlər arasında Orta Asiyanın şimal ərazilərində köçəri atlı turanlı/sak tayfalarının dövləti

mövcud idi. Cənub ərazilərdəki oturaq əkinçi və şəhər əhalisi isə "dahya" adlanan kiçik siyasi birliklər, icmalar və şəhər dövlətləri tərkibində birləşərək öz dövlətlərini yarada bilməmişdilər. Turan adlanan mərkəzləşmiş hərbi aristokratik dövlət təşkilatına malik atlı köçəri tayfalar Orta Asiyanın bütün ərazisini öz hakimiyyətləri altına almışdılar. Burda xaqanın hökmranlığı altında hər kəsin tabe olduğu vahid dövlət təşkilatı mövcud olduğu kimi vahid dini etiqad sistemi də mövcud idi. Tarixi mənbələrdə və Avesta rəvayətlərində arilərin ölkəsi kimi təqdim olunan Aryaşayana və onun tərkibində olan Dranqiananın turların tayfasına mənsub olan Turan padşahı Franqrasyan, yəni Əfrasiyab tərəfindən zəbt olunaraq onun ərazisinə daxil olduğunu yazılır. (İ.M.Dğəkonov. 1971. Səh. 142-143)

Turan dövlətinin yaranma tarixini müəyyən etməyə çalışsaq,

çağ xalqının ərazisini, Saklab, Çərkəz, Rus və Macarları və onların şimalında məskunlaşmış çoxsaylı xalqların ərazilərini əhatə edir. Turanın tərkibinə çoxlu dövlətlər, ölkələr, xalqlar və vilayətlər daxildirlər. Al Omari Qızıl Orda dövlətini də Turan dövlətinin davamı adlandırır. (İbn Fədləllax Al Omari. T 1, 1884 Səh. 226)

Tarixi qaynaqlardan da məlum olduğu kimi türklərin ulu əcdadı Tur, eyni zamanda Turan dövlətinin yaradıcısı olmuşdur. Tur ulu əcdad-eponim olaraq öz adını türk ulusunun yaradıcı etnosu olan turlara vermişdir. Turların hakim etnos kimi Turan dövlətinin hakimiyyət sülaləsini təşkil etmələri haqqın-

liyin sonlarında meydana çıxmışdır. (Muratov. B.A. BGİP "Suöng". Tom. 2 May 2015, Ufa-Ural N4 (1), Səh. 301-335)

Yuxarıdakı bölümlərdə qeyd etdiyimiz kimi Tur sözü Sumer mənşəlidir və turlar Sumer və Ön Asiyanın digər turanlı xalqlarının miflərində Tanrının oğlu kimi təqdim olunurlar. Tarixdə eponim və ya teonimlərin etnonimə çevrilməsi hadisəsinin çoxlu nümunələri mövcuddur. Türklərin nümunəsində də, Tur və Turqu eponimləri bir çox görkəmli assuroloq və tarixçilərin elmi dəlillərlə əsaslandırdıqları kimi Türk etnoniminin kökünü təşkil edir.

Bizim fikrimizə görə Turlar iki başlıca qoldan ibarət olmuşdur, onun yüksək hakimiyyət sülaləsi qolunu Alpturlar, aşağı tabe qolunu isə Asturlar təşkil edirdi. Alp və As öntürklərə məxsus qədim eponimlərdir. Alp sözü türkcə yüksək, ali anlamı daşıdığı kimi, As isə aşağı, aşağıda yerləşən, tabe anlamı daşı-

zın şimalından Baykal gölüne qədər ərazidə böyük bir türk dövləti mövcud idi. Bu möhtəşəm türk xaqanlığı Batı və Doğu yabquluqları adı ilə iki əsas qola ayrılmışdı.

Batıdakı yabquluq qonşuları tərəfindən Sak/İskit adı ilə tanındığı halda, Doğu yabquluqu qonşuları olan çinlilər tərəfindən Hsiunq-nu adı ilə tanınırdı. Turan adlandırılan bu böyük türk xaqanlığına bir zamanlar İran dastanlarında Alp Ər Tonqa və "Oğuznamə" dastanında Oğuz xaqan adlandırılan ulu hökmdar başçılıq edirdi.

XIV əsr ərəb müəllifi Al Omari Turan tarixindən bəhs edərək yazır ki, Turan xaqanlar ölkəsidir və türklərə məxsusdur, hökmdarları Əfrasiyabdır. Turanın sərhədləri Bəlx çayından başlayıb günəşin doğduğu yerdəki əraziləri də əhatə etməklə Dunay çayına qədər davam edir. Onun quzey sərhədləri isə Qıp-

dakı məlumatlar kökünü Sumer və Ön Asiyanın digər qədim xalqlarının miflərinin təşkil etdiyi Avesta və digər irandilli qaynaqlarda da öz əksini tapmışdır.

Turların irandilli tayfalar olmaları haqqında əsas sovetlər dönməsində qoyulmuş qərəzli qeyri elmi tezisə uyanlar bu gün də mövcuddur.

Başqırdistanlı araşdırmaçı B.Muratov Sovetlər dövrünün qeyri elmi qərəzli konsepsiyasına uyaraq Turları iran dilli etnos hesab edir, onun fikrinə görə hind-avropalı turların bir qrupu türkləşib türk dilini qəbul etdikdən sonra özlərini Türk adlandırmağa davam etmişlər. O yanlışlıqla öküz anlamındaki "tur" sözünü hind-avropa mənşəli və öküz mənasındaki "quz" sözünü onun türk dillərindəki ekvivalenti hesab edir. Onun fikrinə görə Türk dili köçəri iranlı tayfalar olan turlarındili kimi onların alt tayfaları ilə müharibələri və evliliklər nəticəsində e.q. I minil-

yırdı. Alplar yüksəklik və dağ yaylalarında köçəri heyvandarlıqla məşğul olan turanlı türklər, yəni dağlılar idilər. Aslar ilə düzənliyin oturaq əkinçi əhalisi olan türklər idilər. Köçəri heyvandar alplar atlı süvarilər olaraq daha çevik, mütəhərrik və mobil gücə gücə malik idilər. Aslarla müqayisədə üstünlüyə malik olduqları üçün onları tabeçilikdə və itaətdə saxlayır və yüksək, hakim təbəqəni təşkil edirdilər.

As boyu iskit sakların ən önəmli boylarından biri, bəlkə də hökmran boyu idi. As kişi adlanan as boyu eradan qabaq iskit-sakların tərkibində yürüşdə iştirak edərək Qafqaz üzərindən keçib Ön Asiyaya getmiş və Assur və Urartu yazılı mənbələrində As kişi adının təhrif olunmuş şəklilə Asquz/İşquza şəklində assur, işququqlu şəklində urartu kitabələrində əks olunmuşdur.

(ardı gələn sayımızda)